

**ФЕНОМЕН ЗМІШУВАННЯ МОВ У ПАРАДИГМІ
НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ**

Національна мова – один із концептуальних екзистенційних чинників етносу, одна із фундаментальних ознак, які творять його неповторність. Тому на сучасному етапі чільне місце у наукових дослідженнях про людину і етнос займають проблеми, пов'язані з формуванням і функціонуванням національно-мовних картин світу. Адже картина світу, притаманна як кожній окремій особистості, так і суспільству в цілому, є однією з умов цілісного сприйняття світу.

Останнім часом з'явилася велика кількість публікацій, присвячених розробці різнопланових теоретичних і практичних питань щодо картин світу. Однак, як показав аналіз наукової літератури, зв'язок національно-мовної картини світу з феноменом змішування мов, суржиковими явищами, двомовністю та полімовністю, зокрема ранньою, вплив на національно-мовну картину світу вивчення іноземних мов залежно від ситуації та мовного оточення, науковцями розроблявся мало та потребує подальших досліджень, що й визначає *актуальність* нашої роботи.

Хоча деякі дослідники, починаючи з XIX ст. і до останніх років, торкалися певних проблем, пов'язаних із цим напрямом діяльності, досі немає їх цілісного осмислення. З огляду на це, маємо за *мету* дослідження національно-мовної картини світу у контексті змішування мов та суржикових явищ, акцентуючи увагу на активні процеси взаємопроникнення мов та двомовності.

Поняття «картина світу» вперше з'явилося на межі XIX – XX ст. у працях В. Герца, де застосовувалося щодо реалій фізичного світу. Пізніше В. Гумбольдт висунув тезу щодо «мовної картини світу» і увів у науковий обіг цей термін, який став важливим концептом сучасного мовознавства. Науковець

вважав, що «Всяка мова, позначаючи окремі предмети, насправді творить: вона формує для народу, який є її носієм, картину світу», а отже «Мова є зовнішнім проявом духу народів» [2, с. 147]. За допомогою мови закріплюється у свідомості людини притаманний їй суб'єктивний образ об'єктивного світу. На думку В. Гумбольдта, мова є не відбиттям навколишнього світу, а потужною творчою силою, яка формує мислення народу, його світосприйняття. Відмінності в мовах – відмінності у поглядах на світ.

На українському ґрунті ідеї В. Гумбольдта розвинув видатний філософ і теоретик лінгвістики О. О. Потебня. Учений першим зацікавився питаннями взаємовідношення націй і мов, розглянув проблеми двомовності та багатомовності, в тому числі ранньої («Думка і мова» (1862), «Мова і народність» (1895), «Про націоналізм» (1905)). Особливо показова в цьому плані його робота «Мова і народність» (1895), у якій він детально розглянув різні аспекти мовної картини світу, хоча й не використовуючи саме цей термін (вчений називав це «системами зображення»), у контексті проблем ранньої (від народження) двомовності, змішування мов, та пов'язану з ними проблему перемикання кодів.

Образно порівнюючи мову із зором, О. О. Потебня пояснював, що «як найменша зміна в устрої ока й діяльності зорових нервів, неминуче дає інші сприйняття і цим впливає на весь світогляд людини, так кожна дрібниця в устрої мови повинна давати без нашого відома свої особливі комбінації елементів думки. Вплив всякої дрібниці мови на думку в своєму роді єдиний і нічим незамінний» [6, с. 258–260]. Дослідник наголошує, що цей вплив як мови в цілому, так і кожного її елемента на мислення є абсолютним, монопольним і всеохоплюючим, але при цьому зазвичай не помічається й не усвідомлюється людиною-мовцем.

Більшість сучасних науковців погоджуються з цими думками, деталізуючи і доповнюючи їх: «Національна мова – це якраз те «скло», через яке етнос бачить єдиний інваріант буття і яке визначає конкретні риси національно-специфічної проекції цього інваріанту буття» [5, с. 172], «Існує така кількість

мовних картин світу, скільки існує мов, кожна з яких відображає унікальний результат багатомісячної роботи етнічної свідомості над осмисленням буття людини» [4]. Ми згодні з положенням, що кожна національна мова творить свою специфічну картину світу, але, на нашу думку, воно вимагає деяких важливих уточнень.

У цьому контексті відразу виникає питання щодо піджинів та змішаних мов (список таких мов подано у відповідній статті Вікіпедії), до яких дослідники відносять зокрема і російсько-український суржик, і білоруську трасянку тощо. Змішування мов як явище негативно оцінюється сучасною лінгвістикою, що цілком справедливо. Однак при цьому феномен змішування мов відносно розповсюджений у світі, суржик, характерний для східноукраїнських регіонів, зовсім не унікальне явище. Очевидно, що у регіонах, де існує ситуація двомовності, завжди має місце взаємовплив мов, який у свою чергу може призводити до їх змішування. Власне, говорити про суржик як про цілісне явище в принципі неправильно – у східній частині України, по суті, існує не один, а два суржиків, які утворилися в результаті змішування російської та української мов відповідно на українській та російській основі, адже російська мова, розповсюджена у східній частині України, також є суржиковою, вона містить дуже багато україномовних елементів. Як правило, самі носії такої мови не звертають на це уваги, але для стороннього ока це відразу стає помітним. Навіть від деяких студентів-іноземців, які досконало оволоділи російською мовою до того, як приїхали навчатися до східноукраїнських вишів, іноді можна почути нарікання, що навчання тут псує їхню російську мову.

У зв'язку з цим виникає питання щодо того, якою є національно-мовна картина світу людини, яка користується змішаною мовою. Деякі дослідники вважають, що «Очевидно, можна говорити про “суржикову” картину світу суржикомовного індивіда, певну структуровану модель внутрішнього духовного “я”» [8]. Із цим важко погодитися. Змішана мова не є повноцінною національною мовою, отже, не може й творити власну унікальну національно-

мовну картину світу, а лише складати досить своєрідну картину світу із фрагментів картин світу, притаманних тим мовам, які у ній змішалися. Така «мозаїчна» картина світу могла б із часом набути рис національно-мовної, але це можливо лише за умови існування людської спільноти, для членів якої змішана мова є єдиною мовою спілкування і сприймається як рідна; по суті, це означало б утворення на змішаній основі нової нації. В історичному дискурсі такі процеси відбувалися із деякими піджинами, але ніколи – зі змішаними мовами. Очевидно, це пов'язано з тим, що, як правило, переважна більшість носіїв змішаної, суржикової мови володіють не лише самою змішаною мовою, але й обома мовами, на основі яких вона утворилася, і залежно від комунікативної ситуації або предметної сфери переходять із однієї мови на іншу або на змішану, яка у свідомості самих мовців має статус побутової мови, просторіччя, але не національної мови. Зважаючи на це, можемо зробити висновок, що мовна картина світу такої особистості за своїми основними характеристиками є білінгвальною (або полілінгвальною), але не специфічно суржиковою.

Тези щодо існування такої кількості мовних картин світу, скільки існує мов, цілком справедливі лише щодо ситуації, коли людина володіє лише однією мовою, рідною для неї. Саме така людина буде носієм національно-мовної картини світу «в чистому вигляді». Та в наш час – час глобалізації, активного розвитку і поширення освіти, значна кількість людей-мовців володіють і постійно користуються більш як однією мовою. Сила впливу іноземної мови на свідомість і мислення мовця та його картину світу радикально відрізняється залежно від віку людини та обставин, за яких вона засвоює іноземну мову (мови), а також від світоглядних настанов мовця.

Як вважають деякі вчені, «національна картина світу непроникна для іншомовної свідомості, ... пізнати національну мовну картину світу носія іншої мови можна лише шляхом свідомого відсторонення від еквівалентів власної картини світу, використовуючи принцип «презумпції незнання» [1, с. 44]. На практиці для дорослої людини, яка має сформовану національно-мовну картину

світу, настільки повне відсторонення від неї неможливе, навіть у ситуації еміграції. Вивчена мова (мови) сприймається саме як іноземна (на відміну від рідної), відповідно, іншомовна картина світу не пізнається і не засвоюється цілісно, а лише частково, фрагментарно, накладаючись на картину світу, утворену рідною мовою.

Інші процеси відбуваються у свідомості і мисленні людини, яка опинилася в іншомовному середовищі, будучи дитиною (особливо дошкільного віку). У ситуації з усиновленням за кордон дитина, не маючи постійних контактів із рідною мовою, як правило, з часом повністю забуває її, у неї відбувається підміна однієї мови іншою, яка починає сприйматися як рідна. Відповідно і перша національно-мовна картина світу витісняється другою, зберігаючись лише глибоко на рівні підсвідомості. Але оскільки рідна мова – це не лише засіб комунікації, «не тільки канал зв'язку між носієм мови і навколишнім світом, а й найважливіший ... скріп свідомого й підсвідомого індивіда, формувальний чинник його цілісності» [3], процеси цілковитого витіснення рідної мови іншою повинні породжувати конфлікт між свідомістю і підсвідомим людини, негативно впливати на її світосприйняття.

Принципово інакшою з точки зору формування у людини національно-мовної картини світу є ситуація еміграції дитини разом із сім'єю. Торкаючись цієї проблематики, ми впритул підходимо до проблеми рідної / другої / іноземної мови в аспекті формування мовної картини світу.

Поняття «рідна мова» дуже складне і неоднозначне. У сучасній лінгвістичній науці існують різні, досить суперечливі трактування цього терміну. Ми звикли вважати, що рідна мова у кожної людини може бути тільки одна, але у реальності це не завжди так. У статті Вікіпедії «Рідна мова» побіжно зазначається, що «Дитина може засвоїти з раннього дитинства в тій чи іншій мірі і кілька мов» [7], але наукової розробки цього питання, тим більш у аспекті національно-мовної картини світу, досі немає, хоча у світі в останні десятиліття постійно зростає відсоток людей, для яких рідними стають дві мови. Причини цього можуть бути різними.

Людина, яка з народження сприймає не одну, а дві національні мови і дві культури, одночасно засвоює дві різні національно-мовні картини світу. В цьому аспекті дуже цікавим є питання, яким чином ці картини світу поєднуються у її свідомості. Погляди різних науковців щодо цього принципового питання є діаметрально протилежними. Взагалі дискусійність питань, пов'язаних із різними аспектами двомовності та полімовності, є цілком очевидною. Так, на думку В. Русанівського і ще деяких вчених, білінгвізм – це велике культурне надбання. Його розвиток аж ніяк не є перепорою на шляху розвитку національних мов, а навпаки, як екстралінгвістичний фактор, може бути одним із найважливіших джерел подальшого розвитку національних мов [9, с. 160]. Інші дослідники, навпаки, вважають, що «рання двомовність шкодить розвитку цілісної мовної особистості і може привести до таких негативних явищ, як *напівкультурність* і *напівмовність*» [3]. Подібної думки дотримувався ще О. О. Потебня, який першим серед вітчизняних дослідників звертався до проблеми раннього білінгвізму і вважав, що «знання двох мов у ранньому віці не є володіння двома системами зображення і сполучення одного й того ж кола думок, але роздвоює це коло і наперед утруднює досягнення цілісності світогляду, заважає науковій абстракції» [6, с. 263]. Отже, вчений негативно ставився до ранньої двомовності, вважаючи, що вона заважає нормальному формуванню у людини національно-мовної картини світу, а відповідно, наукової та концептуальної картин світу.

Усі ці думки видаються занадто категоричними. Істина, на наш погляд, лежить десь посередині і полягає в тому, що двомовність (полімовність) може бути як позитивним, так і негативним фактором розвитку людини і соціуму залежно від багатьох лінгвістичних та позалінгвістичних причин. У людини, яка сприймає як рідні дві мови (або більше), засвоєні нею у ранньому дитинстві, справді в деяких випадках можуть виникати труднощі з національною самоідентифікацією, іноді такій людині у дорослому віці доводиться вибирати, яка мова і яка картина світу є для неї базовою. Однак, за умови гармонійного розвитку соціуму, такі конфлікти у свідомості мовців

можуть і не виникати.

Торкаючись проблеми формування картини світу в ситуації двомовності, ми неминуче підходимо до питання, йдеться про одну картину світу чи дві окремі. Це питання й досі остаточно не вирішене. О. О. Потебня, який першим звернувся до аналізу цієї проблеми стосовно притаманної ХІХ ст. двомовності вищих верств суспільства (російська і французька мови), писав, що «Людина, яка говорить двома мовами, переходячи від однієї мови до іншої, змінює разом з тим характер і напрям течії своєї думки, ... це ... може бути порівняне з тим, що робить стрілочник, який переводить поїзд на інші рейки» [6, с. 260]. У сучасній лінгвістиці це явище відоме під назвою «код-світчинг», або перемикання кодів. На думку О. О. Потебні, «різні мови в одній і тій же людині пов'язані з різними областями і прийомами думки, ... ці різні сфери і прийоми в одній і тій же людині розмежовані і речовинно» [6, с. 263]. Як бачимо, вчений вважав, що у свідомості людини-мовця, що володіє кількома мовами, існує й відповідна кількість мовних картин світу, які пов'язуються з різними сферами як мислення, так і буття.

Ми не можемо повністю погодитися із цим; зокрема, ми вважаємо, що у свідомості людини, скільки б мов вона не засвоїла, існує не кілька окремих національно-мовних картин світу, а одна цілісна, утворена на основі рідної мови, до якої включаються, індивідуально переломлюючись, повністю чи фрагментарно мовні картини світу, притаманні усім засвоєним мовам. Інакше не відбувалося б змішування мов у процесі мовлення, не виникали такі явища, як суржик (розуміємо цей термін широко – як елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно).

Отже, ми розглянули деякі аспекти, пов'язані з формуванням національно-мовної картини світу в умовах глобалізації і розповсюдження освіти. Особливу увагу приділено проблемі творення національно-мовної картини світу у ситуаціях двомовності та змішування мов. Залежно від обставин, за яких відбувається засвоєння іноземної мови (мов), воно дуже по-різному впливає на національно-мовну картину світу людини. Оскільки розглянуті проблеми

набувають усе більшої актуальності, їх подальші дослідження є дуже перспективними.

Бібліографічні посилання

1. **Гачев Г. Д.** Национальные образы мира : Общие вопросы / Г. Д. Гачев. – Москва : Советский писатель, 1988. – 448 с.
2. **Гумбольдт В. фон.** Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт; [пер. с нем. Г. М. Рамишвили]. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
3. **Єщенко Т.** Поняття «рідна мова» в двомовному середовищі [Електронний ресурс] / Тетяна Єщенко. – Режим доступу : <http://ea.donntu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/17198/1/Двомовність.pdf>.
4. **Кальмук О. Р.** Національна мовна картина світу та її зв'язок із пареміологічним фондом [Електронний ресурс] / О. Р. Кальмук. – Режим доступу : <http://naub.oa.edu.ua/2014/natsionalna-movna-kartyna-svitu-ta-jiji-zvyazok-iz-paremiolohichnym-fondom-2/>.
5. **Корнилов О. А.** Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О. А. Корнилов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с.
6. **Потебня А. А.** Язык и народность // Потебня А. А. Эстетика и поэтика : Сост., вступит. статья и прим. И. В. Иваньо и А. И. Колодной. – М., Искусство, 1976. – С. 253 – 285.
7. **Рідна мова** [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Рідна_мова
8. **Ставицька Леся** Блудний суржик. Міф, мова, стиль [Електронний ресурс] / Леся Ставицька. – Режим доступу : <http://www.rastko.rs/rastko/delo/11935>.
9. **Філософські питання мовознавства** / Відп. ред. В. М. Русанівський. – К.: 1972. – 199 с.